

ğunca Cebrâil'in kendisine, "es-Selâmü aleyke yâ Ebâ İbrâhîm!" diye hitap ettiği rivayet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İlim", 13, "Büyü", 44, 49, "Menâkıb", 20; Müslim, "Zekât", 100, "Âdâb", 1, 5; Müsned, I, 95; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 190-191, 478; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 106-107, 133, 447; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 141; Belâzürî, *Ensâb*, I, 91; İbn Düreyd, *el-İş-tikâk*, s. 39; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I, 105-106; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ* (nşr. Mahmûd Şâkir), Kahire 1941, I, 3; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Ha-tîb), VI, 647-648; X, 587-589; *Tecrid Terceme-si*, I, 104; İbnü'd-Deyba', *Hadâ'îku'l-envâr ve metâli'u'l-esrâr* (nşr. Abdullah İbrâhîm el-En-sârî), Katar, ts., II, 961-962; Diyarbekrî, *Târî-ğu'l-hamîs*, I, 207; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mek-ke), İstanbul 1981, s. 14-16; "Ebülkasım", *İA*, IV, 86.

MUSTAFA FAYDA

EBÜ'L-KÂSİM el-BELHÎ

(bk. KÂ'BE).

EBÜ'L-KÂSİM el-İRÂKÎ

(أبو القاسم العراقي)

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed
el-İrâkî es-Simâvî

İslâm dünyasının

Câbir b. Hayyân ve

Ebü Bekir er-Râzî'den sonra
yetiştirdiği en büyük kimyacılar.

Klasik kaynaklarda hayatı hakkında bilgi yoktur. Bazı eserlerinde adı Ahmed b. Muhammed şeklinde geçer; nisbesinden Iraklı olduğu anlaşılmaktadır. Yeni kaynaklarda XII. veya XIII. yüzyılda yaşadığı söylenmekte, ölüm tarihi Kehhâle tarafından 580 (1184-85) yılı civarı olarak gösterilmektedir. Ebü'l-Kâsım aynı zamanda Hüsrev Şah es-Simâvî ad ve nisbesiyle de tanınmakta, ancak bu adın "Uyûnü'l-ḥakā'ik" başlığını taşıyan eserinin çeşitli yazma nüshalarında Hüsrev Şah (Süleymaniye Ktp., Karaçe-bizâde, nr. 252, vr. 7^b), Harûr Şah (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1549, vr. 3^a), Hazûr Şah (Süleymaniye Ktp., Hacı Mehmed Efendi, nr. 3082, vr. 3^a), Hazzûr Şah (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 201, vr. 2^b) ve Hayrûz Şah (İÜ Ktp., AY, nr. 6271) gibi farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bunlardan Karaçelebi-zâde'deki 923 tarihli nüshanın, müellif hattının veya ondan aktarılan nüshanın özelliklerini taşıdığı kabul edilmektedir. Buna göre istinsah hatalarından kay-

naklandığı anlaşılan bu farklılıklar bir yana bırakılırsa söz konusu adın Hüsrev Şah olduğu söylenebilir. İkinci nisbesi ise yine eserlerinin yazma nüshalarında Sîmâvî, Simâvî ve Simânevî olmak üzere üç ayrı şekilde geçmektedir. Bu durum, söz konusu nisbenin onun doğum yerinden çok mesleğiyle ilgili olduğunu ve belki de aslında "Simyâî" iken istinsah hatası sonucu "Simâvî" veya diğer şekil-lere dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. "Uyûnü'l-ḥakā'ik"ın British Mu-seum'daki nüshasının (nr. 1337/2) baş tarafında Sultan I. Baybars'ın (1260-1277) oğlu Berke Han'ın ve veziri Bahâeddin'in adları geçmektedir. E. J. Holmyard buradan hareketle onun XIII. yüzyılda yaşadığını söylemektedir. Öyle anlaşıyor ki Ebü'l-Kâsım uzun seyahatlerden sonra ömrünün önemli bir kısmını Mısır'da geçirmiş ve eserlerinin çoğunu orada kaleme almıştır.

Hayatının on yedi yılını kimya öğreni-mine veren Ebü'l-Kâsım, bu alandaki çalışmalarında yeni bir yöntem geliştirmiş değildir. Aslında eskiden beri anla-tılagelen simyaya ilişkin hurafeleri red-detmekle birlikte değersiz madenleri ateşte eriterek altın ve gümüşe dönüş-türmenin mümkün olacağına inanıyor-du. Yaptığı bir deneyde kurşun eriyiğinden bir miktar gümüş elde edince bu kanaate sahip olmuş, fakat bir filizin içinde başka madenlerin de bulunaca-ğını hesaba katmamıştı. Ona göre altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay aynı türden madenlerdi ve aralarındaki fark sadece sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlığa dayanan niteliklerden kaynak-lanıyordu. O halde kimyasal işlem sonu-cu bu nitelikleri değiştirerek bir made-ni diğerine dönüştürmek mümkündü (*el-İlmü'l-mükteseb*, s. 7-8). Bu madenler arasında altının her zaman değerli bir madde olarak kabul edilmesinin sebebi, diğerlerine göre nitelik açısından daha mutedil olmasıydı ve öteki madenleri altına çevirmek için uygulanacak yön-tem, onları ateşte eritip gerektiği ka-dar iksir ilâve etmek suretiyle normal kıvama gelmelerini sağlamaktan ibaret-ti (*a.e.*, s. 9). İksirin eritilen madene olan etkisini ise ilâcın hastaya yaptığı etki ile mukayese eder ve bunun olumlu sonuç-larının istisnâî durumlar bir yana kesin olduğunu söyler (*a.e.*, s. 18-19).

Ebü'l-Kâsım çalışmalarında Câbir b. Hayyân ve Ebü Bekir er-Râzî gibi ünlü-

lerin eserlerinden faydalanmış, ancak maddenin kimyasal özelliklerini araştır-mayı gaye edinen Râzî'den çok Câbir'in öğretilerine sadık kalarak fizikî nitelik-lerle ilgilenmeyi ve bunları sembollerle açıklamayı tercih etmiştir. Bu bakımdan eserleri büyük ölçüde Câbir kimya-sının bir özeti sayılabilir. Bununla birlik-te onun çalışmaları hiçbir zaman Câbir'in fikirlerinin yalın bir tekrarı olmamış, da-ima kendi deney ve gözlemlerini yansıtmıştır. Ayrıca simyaya ait eserlerin ka-leme alınış tarzlarını ve bunlarda geçen bazı sembolik terimlerin ne anlama gel-diğini de izah eder. Böylece simya ala-nındaki eserlerin kolay anlaşılmasına yar-dımcı olmak ister; fakat son tahlilde sembollerin metafizik birer anlamı bu-lunduğuna dikkat çekerek bu konuda daha ileri gidilmemesini tavsiye eder. Ebü'l-Kâsım, İslâm dünyasında simya alanındaki çalışmaların durakladığı bir dönemde yazdığı eserlerle bu geleneği devam ettirmesi bakımından önemli bir şahsiyettir.

Eserleri. 1. *el-İlmü'l-mükteseb fi zi-râ'ati'z-zeheb*. Elli sayfadan oluşan ve eski kimya geleneğini yansıtan kitap muhteva bakımından iki kısma ayrılabilir. Birinci kısım iksir teorisiyle altın, gü-müş, bakır, demir, kalay ve kurşunun transmutasyonunu konu almaktadır. İkinci kısımda ise çeşitli milletlerden fi-lozof, bilgin ve şairlerin simya ile ilgili sözlerine ve şiirlerine yer verilmiştir. Holmyard'a göre eserin teorik yönü çok güçlü olup sağlam bir mantık dokusuyla işlenmiştir; fakat pratik yönü eksik ve çok defa yetersiz kalmaktadır. Holmyard tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanan (Paris 1923) kitabın en tanınmış şerhi Aydemir el-Cildeki'nin (ö. 762/1360-61) *Nihâyetü't-taleb* adlı ese-ridir ve Bombay'da yayımlanmıştır (1307). 2. "Uyûnü'l-ḥakā'ik ve izâhu't-tarâ'ik". Eserin British Museum'daki (nr. 1337/2) nüshasının mukaddimesinde Memlûk Sultanı Baybars'ın oğlu Berke Han'ın ve veziri Bahâeddin'in adları geçmektedir. Otuz bölümden oluşan eser klasik bir simya kitabıdır. Süleymaniye Kütüpha-nesi'nde bulunan nüshasının (Halet Efen-di, nr. 201) 1202'de (1787-88) Öküzlima-nı'nda Muhammed Said Efendi'nin sahil-hânesinde istinsah edilmiş olması, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlılar'da sim-yaya olan ilginin devam ettiğini göster-mektedir. 3. *el-Kenzü'l-efḥâr ve's-sır-*

rü'l-a'zam fi tasrîfî'l-ḥaceri'l-mükerrerem. Dârü'l-kütübî'l-Misriyye'de (Tabîiyyât, nr. 168, 19 varak) bulunan kitap, iksir teorisiyle daha çok yukarıda sözü edilen yedi maden başta olmak üzere sülfür, arsenik, bakır oksit ve zaçyağının (sülfürük asit, vitriol) sembollerini açıklamaktadır. Ayrıca eserde Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin çalışmalarında geçen bazı alégorik hikâyelerin izahı da yer almıştır. 4. el-Ekâlimü's-seb'a fi'l-ilmî'l-mevsûm bi's-şan'a. Yazma nüshaları British Museum (Ek nr. 25/724) ve Gotha'da (nr. 1261/1) bulunan eser, yine Câbir geleneğinin bir devamı şeklinde simyada gizliliği uymanın gerekliliği ve sembollerin ne anlam taşıdıkları gibi konuları ihtiva etmektedir. 5. Şifâtü'l-amel bi'r-remel (el-Mektebetü'l-belediyye bi'l-İskenderiyye, Hurûf, nr. 6).

Ebû'l-Kâsım'ın kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: Zübde-tü't-taleb fi zer'î'z-zeheb, Şerhu Dîvânü Şüzûrî'z-zeheb (İbn Erfâ'te'sin [ö. 593/1197] Dîvânü Şüzûrî'z-zeheb'inin tamamlanmamış şerhi), ed-Dürü'l-mek-tûm bi's-sûr (iksisr hakkında), en-Necât ve'l-ittisâl bi-'aynî'l-ḥayât ve el-İşâ-

rât ve'l-makâlât fi 'ilmi's-sîmiyâ' (Keş-fü'z-zunûn, II, 1186).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım el-İrâkî, el-İlmü'l-mükteseb ft zirâ'atî'z-zeheb: Book of Knowledge Acquired Concerning the Cultivation of Gold (nşr. ve trc. E. J. Holmyard), Paris 1923, s. 7-8, 9, 15, 18-19; Keşfü'z-zunûn, II, 1186, 1811; J. Ruska — E. Wiedemann, Alchemistische Decknamen (Beiträge, 67, Sitzungsber, 17-36, 56), Erlangen 1926; Serkis, Mu'cem, I, 665; Brockelmann, GAL, I, 654-655; Suppl., I, 909; Kehhâle, Mu'cemü'l-mü'elliftin, VIII, 292; Sar-ton, Introduction, II/2, s. 1045-1046; a.mlf., ISIS, VII (1925), s. 124-128; Sezgin, GAS, IV, 45, 46, 50, 57, 62, 69, 70, 252, 352; Seyyid Hüseyin Nasr, İslâm'da Bilim ve Medeniyet (trc. Nabi Avcı v.dğr.), İstanbul 1991, s. 281-285; E. J. Holmyard, "Abu'l-Qâsim al-'Irâqî", ISIS, VIII (1926), s. 403-426; J. Ruska, "Zu E. J. Holmyard's Ausgabe des Kitâb al-'İlm al-Muktasab", Islam, XV (1926), s. 103-105; Fâ-zıl Halîl İbrâhîm, "Ebû'l-Kâsım el-'Irâkî cû-hûdühü fi'l-kimyâ' ve menhecühü fi kitâ-bih: el-İlmü'l-mükteseb", MMA (Küveyt), XXXI/2 (1987), s. 393-411.

CEVAT İZGİ

EBÜ'L-KÂSİM İBN ABBÂD

(bk. İBN ABBÂD, Ebû'l-Kâsım).

EBÜ'L-KÂSİM el-MECRÎTÎ

(bk. MECRÎTÎ).

EBÜ'L-KÂSİM SAİD b. İBRÂHİM

(Abu Qâsem Sa'id bin İbrâhîm)

V. (XI.) yüzyılda yaşayan
İranlı hattat.

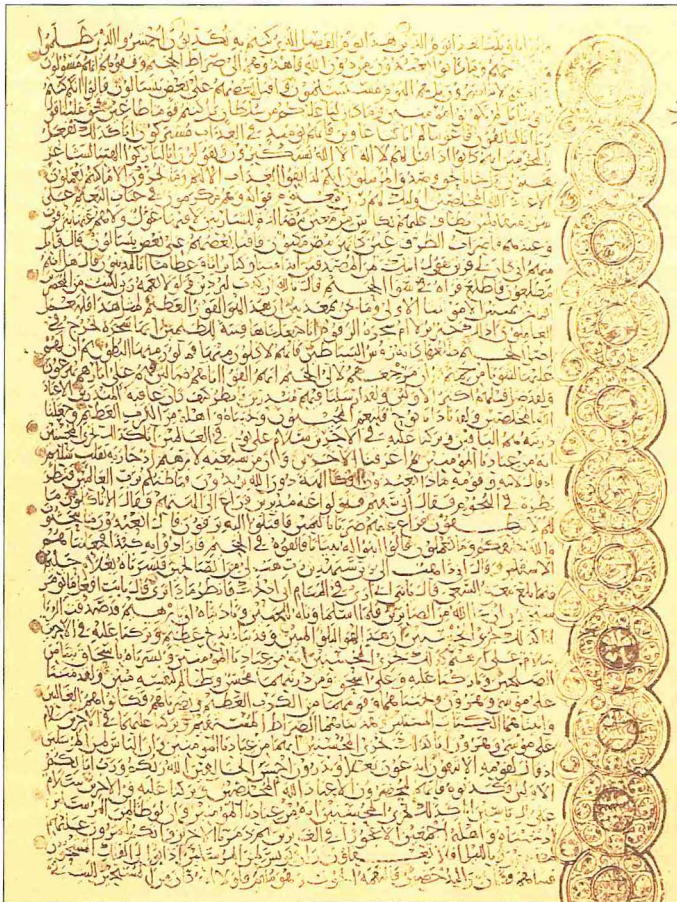
Hakkında çok az bilgi vardır. 1 Cemâ-zıyelevvel 427 (2 Mart 1036) tarihinde nesih hatla yazdığı ve halen Londra'da British Library'de (nr. Add 7214) bulunan mushafın sonunda kendisini, meşhur lugat âlimi Türkistanlı Cevherî'nin bir talebesinin oğlu olarak tanıtmaktadır. D. Duda'nın onu Cevherî'nin bir öğrencisinin oğlu veya torunu şeklinde göstermesi de (Elr., I, 365) herhalde bu mushafı gören R. Ettinghausen ve D. S. Rice'in görüşlerine bağlı kalmasından kaynaklanmaktadır. Yine Duda'ya göre Cevherî Nîşâbur'da iken Ebû'l-Kâsım Sa'id'in babası veya dedesi olan öğrencisi İbrâhîm b. Sâlih Verrâk, onun Şîhâ-ḥu'l-luğâ adlı lugat kitabını tamamlamıştır. Ayrıca Cevherî'nin yazısıyla bir asır önce yaşayan ünlü Arap hattatı İbn Mukle'nin (ö. 328/940) yazısının birbirine çok yakın oluşunu göz önünde bulundurarak yukarıdaki iki araştırmacı, Ebû'l-Kâsım Sa'id'in de Nîşâburlu olduğunu düşünerek yazısının Doğu İran'da gelişen yazı karakterini taşıdığını ileri sürmüştür. Ancak İbn Mukle'nin bugüne kadar herhangi bir yazısı ele geçmediği gibi Ebû'l-Kâsım'ın yaşadığı çağda aklâm-ı sittenin gelişmesinde ikinci büyük üstad olarak bilinen İbnü'l-Bevvâb'ın (ö. 413/1022) üslûbu hâkimdi. Bu sebeple Ebû'l-Kâsım Sa'id'in yazısının bu ikinci üstadın nesih üslûbuna daha yakın olması icap eder. Nitekim The Qur'ân, A British Library Exhibition'da neşredilen Sâffât sûresi bu görüşü doğrulamaktadır. Bu mushafın yazısı güzel olmamakla beraber o devir neshine ışıktutması bakımından çok önemlidir. Tezhibi Ebû Mansûr Nâcî b. Abdullah tarafından yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Martin Lings — Yasin H. Safadi, The Qur'ân, A British Library Exhibition, London 1976, s. 46, nr. 54, rs. 54; R. Ettinghausen, "Manuscript Illumination", A Survey of Persian Art (ed. A. U. Pope), Tahran 1977, V, 1946; D. Duda, "Abu'l-Qâsem Sa'id", Elr., I, 365.

ALİ ALPARSLAN

Ebû'l-Kâsım
Sa'id
b. İbrâhîm'in
nesih
hattıyla
bir Kur'an
sayfası

(Lings - Safadi,
s. 43, rs. 54)